

Andrej Rahten

Zadnji slovenski avstrijakant

Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča

»Odkrito priznavam, da sem bil napram cesarju bivše Avstrije lojalen. Tega nisem nikdar prikrival in se tudi danes ne bom hinavsko izgovarjal. ... Zato je pa tudi moje 'habsburžanstvo' bilo daleko od hlapčestva, ki ga zaničujem, temveč je slonelo na čisto narodnem temelju z jasnimi narodnimi smotri ...«

Ivan Šusteršič (1922)

Dr. Ivan Šusteršič [Šuštēršič]¹ je bil »najmarkantnejša politična osebnost predvojnih Slovencev,« to je ob njegovi smrti oktobra 1925 zapisal časopis *Slovenski narod*. Pisec nekrologa v liberalnem glasilu je takrat med drugim ugotovil: »Ob dr. Šusteršičevi osebnosti bo mogel zgodovinar slovenske politične zgodovine načrtati monografijo, ki ne bo zaostajala za monografijami drugih mož večjih narodov.«² Preteči je moralo več kot sedem desetletij, da se je kateri od slovenskih zgodovinarjev vendarle odločil napisati monografijo o tem pomembnem slovenskem politiku. Leta 1998 smo dobili na knjižne police obsežno delo izpod peresa Janka Pleterskega o »poti prvaka slovenskega političnega katolicizma.«³ Monografija je vzbudila med slovenskimi zgodovinarji veliko pozornost, saj gre za zanimiv prikaz slovenske politične zgodovine na prehodu iz avstrijskega v jugoslovanski državni okvir. Pričujoči prispevek ni nastal kot odmev na omenjeno knjigo, ki je bila v obliki recenzij sicer že večkrat ocenjena. Je rezultat mojih raziskav od leta 1994 naprej, ko sem začel pisati diplomsko nalogo o politiki slovenskih poslancev v avstrijskem državnem zboru.⁴ Zanimalo me je predvsem, kako je »nekononani vojvoda kranjski« gledal na slovensko nacionalno

¹ Pri pisanju priimka tega slovenskega politika se je v novejši slovenski historiografiji uveljavila oblika »Šusteršič«, ki jo uporablja tudi njegov biograf Janko Pleterski. Toda v večini virov je njegov priimek zapisan kot »Šusteršič«, torej brez druge strešice. To velja tako za dokumente, ki jih je podpisoval, časopise, zapisnike parlamentarnih teles, katerih član je bil, kakor tudi za velik del memoarov sodobnikov (npr. Frana Šukljeta). Tudi del slovenskih zgodovinarjev je v preteklosti uporabljal to obliko (npr. Fran Erjavec, včasih tudi Dušan Kermavner). Po mnenju Pleterskega se je Šusteršič podpisoval brez druge strešice vse do prevrata leta 1918, nato pa naj bi uporabljal obliko »Šusteršič«. Toda dokumenti, ki se nahajajo v Nadškofijskem arhivu Ljubljana v zapeščenini Ivana Šusteršiča, kažejo, da se je tudi po prevratu in vse do smrti podpisoval brez druge strešice. Izjemo predstavlja njegova znana brošura *Moj odgovor* iz leta 1922. Vendar se v njegovem glasilu *Ljudski dnevnik* in na volilnih razglasih iz leta 1923 znova pojavlja izvirna oblika »Šusteršič«, ki jo najdemo potem tudi v časopisnih osmrtnicah. Je pa dejstvo, da je Silvo Kranjec, ki je napisal članek v *Slovenskem biografskem leksikonu*, uporabljal obliko »Šusteršič«, in drugi zgodovinarji so se potem pač zgledovali po njem. Kljub temu menim, da je potrebno slediti originalnim dokumentom in uporabljati obliko »Šusteršič«.

² Slovenski narod, 9.10.1925.

³ Janko Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma (Ljubljana 1998),

⁴ Prim. Andrej Rahten, Parlamentarni boj poslancev Slovenskega kluba proti Bienertthovi vladi leta 1909; v: ZČ 50 (1996), 357–367. Monografijo Pleterskega o Šusteršiču sem ocenil na drugem mestu. Glej Časopis za zgodovino in narodopisje 69/34 (1998), 361–366.

vprašanje v povezavi z avstrijskim državnim problemom in jugoslovansko idejo. Članek temelji večinoma na virih, ki se nahajajo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

Šusteršičev velikoavstrijski koncept

Šusteršič je bil eden izmed najbolj izrazitih zagovornikov ideje »Velike Avstrije«. Pod velikoavstrijsko zastavo so se v desetletju pred prvo svetovno vojno združile konservativne politične sile, ki so hotele zaustaviti centrifugalne tendence v državi in propadanje monarhije kot velesile. Na čelu tega gibanja je stal nadvojvoda-prestolonaslednik Franc Ferdinand, ki je okoli sebe zbral skupino vplivnih politikov in visokih armadnih častnikov, imenovano po njegovi rezidenci tudi »belvederski krog«. Šusteršič sicer ni spadal v krog nadvojvodovih zaupnikov, je pa s svojim političnim delovanjem gotovo pomembno vplival na krepitev velikoavstrijske ideje na Slovenskem in Hrvaškem.⁵

Znano je, da je v letih pred prvo svetovno vojno Slovenska ljudska stranka (SLS) oz. Vseslovenska ljudska stranka (VLS), ki ji je načeloval Šusteršič, zagovarjala »trialistični« program.⁶ Njen cilj je bila državnopravna združitev južnoslovenskih pokrajin monarhije »od Trsta do Drine«, kot se je izrazil Šusteršič na seji kranjskega deželnega zbora 16. januarja 1909. Še istega leta je nato Šusteršič slovenski trialistični program v obliki memoranduma, s katerim se je zavzel za združitev slovenskih dežel s Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino ter »srbskimi pokrajinami Ogrske« v posebno državnopravno telo, predstavil tudi prestolonasledniku.⁷

Toda nemške stranke so nasprotovale slovenskim trialističnim načrtom, saj so se bale, da bi bilo z njihovo uresničitvijo nemštvo odrezano od Trsta in Jadranskega morja. Cesar Franc Jožef in avstrijski vladni krogi so sprejeli argumentacijo nemških strank, da bi trializem pomenil oslabitev državne moči, zato ga niso podprli. Nasprotovala mu je tudi ogrska politična elita, ki je v trialistični ideji videla resno nevarnost za svoje interese. Velika hrvaško-slovenska državna enota bi namreč ne pomenila samo izločitve Hrvaške z Reko in Slavonije iz ogrskega okvira, ampak bi ogrozila tudi madžarsko politično preponderanco v monarhiji.

Slovenski trialistični program so podpirali hrvaški pravaši, ki so se na znamenitem ljubljanskem shodu 20. oktobra 1912 tudi združili z VLS v skupno strankarsko organizacijo.⁸ Franc Ferdinand je konec oktobra istega leta v znani spomenici, namenjeni cesarju, pozdravil »združitev Hrvatov in avstrijskih južnih Slovanov na temelju programa hrvaške stranke prava pod vodstvom zelo lojalnega dr. Šusteršiča.«⁹ Prestolonaslednik je s podporo katoliškim južnim Slovanom želel doseči dvoje. Z njihovo pomočjo je nameraval oslabiliti madžarsko politično moč in dualistični sistem nadomestiti s »centraliziranim federalizmom«. V skladu s tem konceptom bi južni Slovani dobili posebno državno enoto, hkrati pa bi se moralo

⁵ Prim. Mirjana Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskega kruga okoli prijestolonaslednika Franje Ferdinanda; v: Časopis za suvremenu povijest 2 (1970), 9–74. Po mnenju Grossove naj bi bil Šusteršič celo neke vrste emisar belvederskega kroga, ki naj bi po prestolonaslednikovih navodilih politično organiziral Slovence in Hrvate pod velikoavstrijsko zastavo. Ta teza je sicer zelo zanimiva, vendar trdnih dokazov zanjo ni.

⁶ Za standardno študijo o trialističnem programu VLS velja: Janko Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje; v: ZČ 22 (1968), 169–184.

⁷ Vasilij Melik, Die Reformpläne Österreich-Ungarns und die Slowenen; v: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, izdali Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar (Zentraleuropa-Studien 1, Wien 1995), 77–80.

⁸ Podrobno o tem: Janko Pleterski, Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911–1913; v: ZČ 34 (1980), 5–75.

⁹ Rudolf Kiszling, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalweg der Donaumonarchie (Graz–Köln 1953), 234.

pristopiti tudi k ustanovitvi močnih centralnih institucij za celotno državo.¹⁰ Po drugi strani pa je želel Franc Ferdinand uporabiti Hrvate in Slovence tudi v boju proti širitvi velikosrbske ideje, ki je po njegovem mnenju pomenila resno nevarnost za razvoj monarhije na Balkanu.¹¹

Šusteršič je zastopal stališče, da je bila v takratnih političnih razmerah »edina vidna realnopolitična možnost za habsburške Jugoslovane pridobiti za svoje narodne vzore bodočega cesarja in kralja, ga prepričati o kongruentnosti obojnih interesov in ga pripraviti za primerni državni udar ob njegovem prihodu na prestol.«¹² Slovenski trialistični program so odklanjali tako vladni krogi kot tudi nemške stranke. Edina karta, ki je Šusteršiču in VLS še preostala, je bila velikoavstrijska.

Po nekaterih indicijah naj bi Šusteršič poleg že omenjenega memoranduma iz leta 1909 predal prestolonaslednikovi vojaški pisarni aprila 1913 še eno trialistično spomenico, v kateri je predlagal »združitev vseh južnoslovanskih področij v eno državnopravno enoto.«¹³ Nikakor ni bilo slučajno, da je vest o tej spomenici prineslo ravno znano velikoavstrijsko glasilo *Groß-Österreich*, saj je že prej večkrat objavljalo izjave prvaka VLS.¹⁴ Oktobra 1912 je poslal Hrvaško-slovenski klub državnoborskih poslancev, ki ga je vodil Šusteršič, uredništvu *Groß-Österreich* sporočilo, da so vsi njegovi poslanci med zasedanjem parlamenta zastopali »stališče celotne monarhije in velikoavstrijsko državno misel.«¹⁵ V tem času je *Groß-Österreich* objavila tudi izjavo sicer anonimnega »slovenskega politika«, ki pa jo lahko glede na način izražanja zagotovo pripišemo Šusteršiču. Slednji je zatrdil, da podpira akcijo o formiranju enotnega državnega predstavništva, ki jo je *Groß-Österreich* sprožila septembra. Izjansil se je za prepričanega zagovornika trialistične ideje, vendar bi lahko po njegovem prepričanju do njene uresničitve prišlo samo v času »velike krize«, podobne tisti iz leta 1866. Obsodil je madžarski imperializem, ker škoduje enotnosti monarhije, ogrsko državno pravo pa označil za »nesramno zgodovinsko laž«. Če bi se trializem gradil po vzoru na dualizem, bi bil to po Šusteršičevem mnenju »še večji monstrum« in »kaos«. Svojo izjavo je zaključil z naslednjimi besedami: »Pravi trializem je zato moč ustvariti samo na temelju skupne državne ustave v okviru enotnega skupnega cesarstva.«¹⁶

Smrt prestolonaslednika v Sarajevu, 28. junija 1914, je pomenila konec sanj o Veliki Avstriji. Šusteršič ob sarajevskem atentatu ni mogel skrivati žalosti in ogorčenja. Njegov »furor patrioticus«,¹⁷ ki je dosegel višek z znamenitim unionskim govorom, ni izvirал iz oportunizma, ampak je bil izraz iskrene žalosti in zaskrbljenosti za prihodnost monarhije. Umrjen je bil namreč Habsburžan, ki je imel resne namere, da reformira državo, na prestolu pa je ostal ostareli cesar, ki je togo vztrajal pri preživetem dualističnem sistemu.

Razkol v Slovenski ljudski stranki med prvo svetovno vojno

Temeljne razvojne linije spora med Šusteršičem in podnačelnikom SLS Janezom Evangelistom Krekom so znane.¹⁸ Šlo je za antagonizem, ki je imel skoraj tako dolgo

¹⁰ Prim. Georg Franz, *Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie* (Brünn-München-Wien 1943).

¹¹ Hermann Wendel, *Die Habsburger und die Südslawenfrage* (Belgrad-Leipzig 1924), 21.

¹² Ivan Šusteršič [Šusteršič], *Moj odgovor* (Ljubljana 1922), 65–66.

¹³ *Groß-Österreich*, 13.4.1913.

¹⁴ Med drugim novembra 1912 tudi njegovo mnenje o političnem položaju, nastalem po izbruhu prve balkanske vojne. *Groß-Österreich*, 17.11.1912.

¹⁵ *Groß-Österreich*, 13.10.1912.

¹⁶ *Groß-Österreich*, 20.10.1912.

¹⁷ Prim. Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 314–322.

¹⁸ Prim. Igor Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šusteršič*; v: ZČ 50 (1996), 369–382.

zgodovino kot stranka sama. Sprva je šlo za osebne zamere, pri čemer je Krek očital Šusteršiču zlasti domnevno diktatorsko vodenje stranke. V času balkanskih vojn se je njun spor razširil tudi na področje politične taktike. Šusteršič je obsojal zloglasno »srbofilsko« pisanje Slovencev, za katerega so bili odgovorni Krekovi privrženci, slednje pa je motila predvsem Šusteršičeva politika »lojalne opozicije«, ki jo je »nekronani vojvoda kranjski« vodil do vlade Karla grofa Stürgkha. Krek je zahteval bolj radikalno nastopanje slovenskih parlamentarcev. Poleg tega ga je motilo tudi dejstvo, da je Šusteršič v sebi združeval vse najpomembnejše politične funkcije: načelništvo SLS oz. VLS, vodstvo Hrvaško-slovenskega kluba v državnem zboru, od leta 1912 pa je bil tudi kranjski deželni glavar.¹⁹ Kreku je na predvečer prve svetovne vojne naposled uspelo doseči, da je vodstvo slovenskih in hrvaških poslancev v dunajskem parlamentu prevzel dr. Anton Korošec.²⁰

Krekovo politično obkoljevanje Šusteršiča se je med svetovno vojno nadaljevalo, pri čemer je začelo med njima prihajati tudi do pomembnih razlik v dojemanju slovenskega nacionalnega vprašanja.²¹ Šusteršič je v začetku julija 1916 Kreka in njegovega »pribočnika« Evgena Jarca izključil iz stranke.²² Kreku je uspelo na svojo stran pridobiti večino slovenskih in hrvaških državnozborskih poslancev s Korošcem na čelu, Šusteršiču pa je ostal zvest velik del kranjskih duhovnikov, med katerimi je najbolj izstopal kanonik dr. Evgen Lampe. Knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je kot neke vrste vrhovni arbiter SLS dolgo časa omahoval med obema strujama, med »mladini« in »starini«, v odločilnem trenutku pa je potem vendarle podprl Kreka in Korošca.

Ena od glavnih prelomnic v sporu znotraj SLS je bila seja Izvršilnega odbora SLS 21. novembra 1916 (torej na dan smrti cesarja Franca Jožefa). Ta sestanek je bil pomemben zlasti zato, ker je na njem »organizirana fronda« (tako je Krekove privržence poimenoval Lampe) prvič odkrito nastopila (obstajala je namreč že prej, vendar je delovala konspirativno) z decidirano zahtevo, naj Šusteršič odstopi kot načelnik stranke.²³ Na kratko je to sejo opisal že Fran Erjavec,²⁴ vendar bi jo zaradi njene pomembnosti kazalo tudi bolj podrobno predstaviti, saj se je v zapuščini škofijskega kanclerja Jožefa Šiške ohranil celoten zapisnik.

Šusteršič, ki se je zavedal, da ga želi Krek politično likvidirati, je sejo Izvršilnega odbora poskušal izkoristiti za okrepitev svojega položaja v stranki. Dekan Ivan Lavrenčič je kot nekakšen posrednik med sprtima strujama postavil na dnevni red sedem predlogov, katerih namen naj bi bil konsolidacija stranke, njen načelnik pa bi dobil široka pooblastila. Tako bi se Izvršilni odbor skliceval »le v važnih slučajih«, poleg tega bi se izvolil še 14-članski Ožji svet SLS, ki bi ga načelnik skliceval vsak mesec. Načelnik bi sam določal termin, kdaj bo na razpolago poslanec in članom Izvršilnega odbora. Med predloge sta bili uvrščeni tudi določili, da morajo poslanci SLS »postopati le sporazumno s stranko« in »edinstveno«. V

¹⁹ Prim. Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana 1928), 245–248; Matija Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega političnega gibanja, I–II* (Cleveland 1956–1957), tu I, 121–128.

²⁰ O Korošču podrobno: Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918 (Ljubljana 1992).

²¹ Prim. Walter Lukan, Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje; v: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22 (1982), 25–53; Isti, *Politično delovanje Antona Korošca med prvo svetovno vojno – kratek oris*; v: *Življenje in delo dr. Antona Korošca. Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990. Prispevki za novejšo zgodovino* 31 (1991), 27–33; Janko Pleterski, *Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917*; v: *Naučni skup u povodu 50–godišnjice raspada Austro-Ugarske i stvaranja jugoslavenske države* (Zagreb 1969), 121–130; Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski*, 378–381.

²² Evgen Lampe, *Dnevnik*, 4.7., 5.7. in 11.7.1916, Nadškofijski arhiv Ljubljana [dalje: NAL], Zapuščina Evgena Lampeta.

²³ Isto, 21.11.1916.

²⁴ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, 267.

primeru nespoštovanja teh načel bi moral poslanec na zahtevo Izvršilnega odbora mandat odložiti. Zadnja dva Lavrenčičeva predloga sta bila Šusteršiču gotovo najbolj všeč: »Stranko reprezentira le načelnik. Disciplina spada med glavne temelje stranke.« Krek je seveda takoj protestiral: »Načelnik naj bo izključno le izvrševatelj strankinih sklepov. ... Osnovna zmota je, da stranka ustvarja v eni osebi neko oblast, to pa je za danes in za vedno nemogoče. – Žive sile v ljudstvu se ne dajo odbiti. Moje pojmovanje je: Posamezno ojstrino vzamem na se, nikoli pa zaradi stvari same ne morem privoliti, da bi bila kritika izključena; če pa je nasprotno, potem je pa razdor gotov. Nimam mandata govoriti v imenu kake struje, ki ima vsak dan več pristašev, od katerih nihče ne odpade. Načelnik stranke, si mislim, ne da po svoji inteligenci vlada, ampak sklicuje seje in jim predseduje, po svoji moči 'poštima' in dovoljuje prosto besedo. Vse, kar se tiče razdora, gre torej le glede načelnika.« Krek je nato predlagal, naj se naredi »križ čez vse«, vendar samo pod pogojem, da »dr. Šusteršič odloži načelstvo, potem bo red v stranki; danes se pa za načelnika izvoli do prihodnjega shoda zaupnikov prelat Kalan.« Krek je svoj govor zaključil z besedami: »Ako se to zgodi, potem je zjedinjenje lahko.«

V Šusteršičev bran se je prvi postavil Lampe: »V dr. Krekovih besedah je cela vrsta nelogičnosti. Če zavladajo njegova načela, potem je konec stranke, ker zavlada anarhija. ... Dr. Šusteršič ima načelstvo od shoda zaupnikov; mi ne moremo zahtevati, da odstopi, ker ga je postavila živa ljudska stranka. ... Vsaka politična stranka, ki hoče veljati na zunaj, ima za načelnika močnega moža, ki ima velike politične funkcije.« Krek se z Lampetovo razlago ni strinjal: »Priznavam formalne sklepe I[zvršilnega] O[dbora]. Ampak razdrti bomo, če se to sprejme, in napačno je, da se da načelniku stranke tako velika moč. Medsebojnega zaupanja ni.« Jarc je bil s tem v zvezi še bolj odkrit: »Ne trpimo pa, da bi se poslancem nadejal nagobčnik (... Maulkorb).« Da bi umiril diskusijo, se je k besedi prijavil župnik Janez Kalan. Med drugim je dejal: »Krek lahko izrazi željo, če ima razloge, da načelnik odstopi. Dve leti nismo bili skupaj. Zamuda in škoda, ki se je storila narodu, se ne da popraviti, navedemo lahko fakte. Zoper načela se je v stranki mnogo grešilo. ... V stranki se praktično krščanstvo ne izvaja, osebe so v stranki, ki ne živijo po krščanskih načelih.« Šusteršič je nato poudaril, »da je prvi župnik Kalan, ki je prekršil red, katerega zahteva narod in stranka,« in ga pozval, naj kršilce imenuje. Kalan se je takoj začel umikati z izjavo, »da se od tu navzočih ni nihče pregrešil in ne pride nihče v poštev.« Deželnozborskemu poslancu Francu Drobniču je prerekanje med glavnimi prvaki stranke že krepko presedalo, zato je kratko pribil: »Glasoval bom za predloge. – Na deželi ni ne sluha ne duha o kaki struji v stranki, le v Ljubljani je to, kjer so gospodje, ki imajo čas za to.« Drobničeva izjava je vzbudila tudi prelata Andreja Kalana, ki je veljal v stranki za moralno avtoriteto, da je pozval k spravi: »S predlogi Lavrenčiča se strinjam, le glede poslancev imam pomisleke, ker zaupnico ali nezaupnico poslanca smejo izraziti le volilci. ... V današnji seji so se velika nasprotja poravnala. Z načelnikom sem prišel v nasprotje le radi tega, ker ni bilo 2 leti ustavnega življenja in vsled izjave, da sta Krek in Jarc izključena iz stranke. – Pozabimo nazaj, event[ualne] krivičnosti pa se morajo tekom časa aplanirati.« Šusteršič je ponujeno roko sprave sprejel in svečano izjavil: »Jaz nisem dr. Kreku ničesar storil, danes se lahko z njim vsedem tako prijateljsko kakor kedaj.« Kreku ni preostalo drugega, kakor da je pristal na sprejetje Lavrenčičevih predlogov.²⁵

Šusteršiču je torej na seji Izvršilnega odbora SLS 21. novembra 1916 uspelo obvladati položaj in potisniti Krekovo »frondo« v defenzivo. Vendar ne za dolgo. Število Krekovih privrženecv je iz dneva v dan naraščalo. Šusteršič je računal, da bodo centralne sile zmagale, mladi cesar Karel, ki je zasedel prestol sredi vojne vihre, pa da bo reformiral državno

²⁵ Zapisnik seje Izvršilnega odbora SLS z dne 21.11.1916, NAL, Zapuščina Jožefa Šiške.

zgradbo. Toda v stranki je vedno bolj prevladovalo mnenje, da bo vojno dobila antanta. Ob neki priložnosti je Janez Kalan vprašal Šusteršiča: »Kaj pa, če bo Avstrija tepena? Kaj bo potem z našo katoliško strujo?« Šusteršičev odgovor se je glasil: »O, zmaga naša je gotova. Podmornice bodo vse naredile.«²⁶

V tem obdobju se je Šusteršiča in njegovih privrženecv oprijel vzdevek »avstrijakanti«. Kako so mladini gledali na Šusteršičev apodiktčni avstrodinastični patriotizem, je razvidno iz enega od pisem duhovnika Jerneja Hafnerja: »Veзал pa je [Šusteršič] usodo Slovencev na vladarsko hišo in obstoj avstro-ogrske monarhije absolutno! To je vedno bolj skrbelo katoliško inteligenco, ki je opazala, da postaja izguba vojske in najbrž tudi razpad Avstro-Ogrske vedno bolj gotov, pa tudi raznarodovanje Slovencev v slučaju morebitne zmage vedno hitrejše (most do Adrije), vladarska hiša pa ni bila sposobna, močna ali voljna dovolj (če se je sploh zavedala tega svojega interesa in dolžnosti), braniti narodnostni obstoj Slovencev nasproti Nemcem (z Nemčijo v ozadju, ki je vedno videla v Avstriji le Ostmark, z nalogo ponemčevati jugovzhod). Če je bil morda res prestolonaslednik Franc Ferdinand za nas boljši – pa je bil mrtev. Kako rešiti slovenski narod katastrofe ob polomu A[vstro]-O[grske], to je bilo glavno vprašanje takrat. In na tem problemu si je zlomil vrat dr. Šusteršičev režim! Nastalo je gibanje za majsko deklaracijo, za zedinjenje juga. ... Preko avstrijske monarhistične teze dr. Šusteršiča je šlo kolo časa, so šle ljudske množice za dr. Krekom, dr. Korošcem in škofom dr. Jegličem v Jugoslavijo.«²⁷

Kreku in Korošču je z Jegličevo podporo uspelo Šusteršiča politično izolirati. Slednji je kot deželni glavar sicer še vedno lahko nadzoroval strankino politiko na Kranjskem, toda na ravnanje slovenskih in hrvaških državnozbornih poslancev, ki so 30. maja 1917 ponovno sedli v parlamentarne klopi in lansirali v javnost majniško deklaracijo, ni mogel več vplivati. Novoustanovljeni Jugoslovanski klub pod Koroščevim vodstvom ni želel imenovati Šusteršiča za kranjskega predstavnika v delegacijah, nakar je slednji iz kluba protestno izstopil. 22. novembra 1917 je razpusil SLS in ustanovil Slovensko kmečko stranko, nato pa še lastni glasili *Resnica* in *Novice*.²⁸ Toda SLS je lahko živela naprej tudi brez Šusteršiča.

Šusteršičevo videnje avstrijskega državnega problema leta 1917

Med papirji v Šusteršičevi zapuščini lahko najdemo tudi obsežno spomenico z dne 15. aprila 1917.²⁹ Napisana je bila torej v času priprav na ponovni sklic avstrijskega državnega zbora, namenjena je bila verjetno cesarju Karlu, vendar ne vemo, ali mu je bila tudi dejansko izročena. Gre pa vsekakor za zelo zanimiv dokument, ki nazorno kaže Šusteršičevo videnje avstrijskega državnega problema.

Rdeča nit memoranduma je bila kritika vodilnih avstrijskih državnikov, ki jim po Šusteršičevem mnenju v preteklosti ni uspelo vzpostaviti »žive povezave s čustvovanjem vseh narodov,« kar je imelo za posledice težke napake. Zlasti je manjkala povezava z avstrijskimi južnimi Slovani, s katoliškimi Hrvati in Slovenci, čeprav so bili slednji vedno »steber dinastičnega čustvovanja« in »prave avstrijske državotvornosti«. Nepriznavanje tega dejstva s strani avstrijskih oblasti je omogočalo velikosrbski propagandi, da je razvoj južnoslovanskega vprašanja usmerjala sebi v prid, kar je naposled pripeljalo do sarajevske tragedije. Šusteršič je poudaril, da je vladne kroge pogosto opozarjal na nevarnosti veliko-

²⁶ Janez Kalan, Moja oporoka, tipkopis spominov, NAL, Zapuščina Janeza Kalana.

²⁷ Pismo Jerneja Hafnerja dr. Godniču, 18.4. 1949; cit. Pogledi 26–27 (november 1998) 3–4.

²⁸ Prim. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 269–273.

²⁹ Ivan Šusteršič, Promemoria, Wien, 15. 4. 1917, NAL, Zapuščina Ivana Šusteršiča.

srbske propagande, vendar ni našel ustreznega razumevanja. Podobno usodo so doživela tudi njegova opozorila glede razraščanja italijanskega iredentizma.

Šusteršič je pojasnil tudi svoje stališče do državnopravnega programa nemških meščanskih strank. Njihovo zahtevo, da se še pred sklicem parlamenta oktroira ustava v smislu nemškonacionalnih postulatov, je odločno obsodil: »Tu gre za diktat enostranske nacionalne skupine, ki postavlja svoj egoistični strankarski interes nad interese skupnosti. Poglavitno, kar ta strankarska skupina zahteva, je, da se nemškonacionalne želje zadovoljijo še pred sklicem državnega zbora in se celi narodi brez usmiljenja podvržejo jarmu nemškonacionalnega parlamentarnega režima.« Oktroirana ustava po želji nemških nacionalcev bi pomenila nasilje proti slovanskim narodom, med njimi tudi »hrvaško-slovenskemu«, ki je »zvest stražar avstrijskega Jadrana.« Takšen nemškonacionalni kurz bi imel za monarhijo negativne posledice tudi na zunanje političnem področju, saj naj bi ravno slovanska komponenta zagotavljala »neodvisno pozicijo cesarstva in dinastije v koncertu evropskih sil«. Nasprotno bi nemškonacionalni kurz monarhijo pripeljal v »virtualno odvisnost od velikega nemškega rajha,« kar pa bi bilo po Šusteršičevem mnenju v nasprotju z avstrijsko državno tradicijo, saj »vsak pravi Avstrijec vendar čuti odpor do vsake odvisnosti, ki presega vzajemni odnos enakopravnih zaveznikov.«

Izmed nemškonacionalnih zahtev je Šusteršič največ pozornosti namenil vprašanju proglasitve nemščine za državni jezik. O tem, da država v določenih zadevah potrebuje neki enotni jezik, »ki je v Avstriji lahko samo nemški,« za Šusteršiča ni bilo dvoma. Prav tako je ugotavljal, da ima nemščina dejansko že takšen status in ga bo tudi vedno imela. Toda uzakonitev tega statusa z oktroajem bi bila po njegovem mnenju težka napaka. Glavni problem naj bi bil v tem, da so uzakonitev nemškega državnega jezika nemški nacionalci razglasili za svoj strankarski postulat. Če bi sedaj prišlo do njegove uveljavitve, potem bi to delovalo kot uspeh nemških nacionalcev, ne pa kot izpolnitev državnih potreb.

Vprašanje posebnega statusa Galicije je bilo prav tako že dolgo na programu nemških nacionalcev, in tudi temu je Šusteršič namenil nekaj vrstic. Dobro je razumel, kaj se skriva za domnevno naklonjenostjo nemških nacionalcev do Poljakov: zagotovitev nemške večine v avstrijskem državnem zboru. Kratko bi seveda v tem primeru potegnili Čehi in Slovenci, ki bi bili »izročeni na milost in nemilost pristranski nacionalni večini.« Šusteršič je zato odločno odklanjal vsako rešitev galicijskega vprašanja, če do nje ne bi prišlo po parlamentarni poti in v sporazumu z drugimi narodi v Cislitvaniji.

Šusteršič je izrazil tudi precej kritičnih tonov v zvezi s politiko avstrijskih oblasti do Italijanov. Pri tem je bil prepričan, da je avstrijska vlada naredila usodno napako že leta 1849 z »nesrečnim oblikovanjem majhnih iredentističnih kronovin Goriške-Gradišanske, Trsta in Istre,« ki so jih »večinoma iztrgali iz telesa cesarju zveste kranjske dežele.« Zaman so bili vsi protesti kranjskih stanov in ljubljanskega gubernija, »popolna dezorientacija dunajske birokracije je prinesla zmago Italijanom – in ustanovljene so bile tri avstrijske province, ki so služile kot tri odprta vrata za najbolj nesramno in državi sovražno agitacijo in špijonažo v Avstriji.« Monarhija bi si po Šusteršičevem mnenju prihranila velika razočaranja, če bi takrat Primorje v skladu s historičnimi pravicami dodelila Kranjski.

Na koncu memoranduma se je Šusteršič še enkrat vrnil k južnoslovanskemu problemu: »Južnoslovansko vprašanje je eno najpomembnejših, če že ne najpomembnejše od vseh nacionalnih vprašanj monarhije. Med habsburškimi južnimi Slovani tvorijo katoliški Hrvato-Slovenci ferment državi zvestega mišljenja, ki se je v sedanji vojni tako uspešno ohranilo. Da se tega naroda ne oškoduje, ampak zadovolji, je najvišji postulat državniške modrosti in pravičnosti. ... Bog obvarji Avstrijo!«

»Nekronani vojvoda kranjski« in cesar Karel

Šusteršičeva brezpogojna zvestoba vladarju še ni bila dovolj, da bi lahko s svojim mnenjem tudi vplival na ravnanje cesarja Karla. Slednji je v zvezi z južnoslovanskim vprašanjem od slovenskih politikov za nasvet spraševal predvsem Korošca, ki je bil kot načelnik državnoborskega Jugoslovanskega kluba najpomembnejši južnoslovanski politik v monarhiji. Šusteršič je bil odrinjen od visoke dunajske politike, toda na račun stare slave mu je včasih vendarle še uspelo, da je lahko vladnim krogom predstavil svoje politične poglede.

V Nadškofijskem arhivu v Ljubljani se je ohranil obsežen zapisnik Šusteršičeve audienice pri cesarju v Laxenburgu 11. januarja 1918.³⁰ Gre za prvovrsten vir, ki nam osvetljuje Karlov in Šusteršičev odnos do slovenskega in južnoslovanskega vprašanja, zato bom navedel glavne poudarke njune diskusije.

Že takoj po pozdravu je cesar nakazal, da mu je razkol med Šusteršičem in Korošcem znan. Iz njegovih uvodnih besed Šusteršiču je razvidno, na čigavi strani je bil: »Naredili ste veliko patriotično dejanje. Ustanovili ste patriotičen list (*Resnico*).« Glavna tema pogovora je bilo južnoslovansko vprašanje, pri čemer je cesar takoj na začetku pripomnil, »da ljudstvo, še posebno Slovenci, ni za ustanovitev južnoslovanske države.« Po njegovem mnenju bi katoliški južni Slovani igrali v njej podrejeno vlogo: »Srbi ... so veliko bolj molčeči, mirnejši, dobri trgovci itd. in bodo imeli v južnoslovanski državi nedvomno prevlado.« Šusteršič mu je odgovoril, »da hoče pretežna večina južnoslovanskih narodov in tudi Slovencev z vso odločnostjo združitev južnih Slovanov v lastni državi,« pri čemer je poudaril »sorodnost Hrvatov in Slovencev, enotnost njihove vere, prevladujoče odločno dinastično mišljenje.« Seveda jim ne bi smeli vladati pravoslavni Srbi, »južnoslovanska država bi morala biti tako urejena, da bi bila prevlada katoliškega hrvaško-slovenskega naroda zagotovljena.« Med vladajoče je Šusteršič prištel še »bosanske mohamedance, ki se nagibajo k Hrvatom.« O bosanskih muslimanih se je tudi cesar pohvalno izrazil: »Vem, to so hrabri ljudje, zelo hrabri ljudje!«

Ko sta tako razčistila vprašanje, kdo vse naj bi vladal v južnoslovanski državi, je cesarja zanimalo, po kakšni poti naj bi sploh prišlo do njene ustanovitve. Kot »največjo oviro« pri reševanju tega vprašanja je Šusteršič navedel Madžare: »Če bi se te ovire ne dalo premagati, potem bi se moralo poiskati vsaj neko rešitev znotraj Cislitvanije.« Monarha je opozoril, da »tako kot dosedaj, naprej ne gre več.« V slovanskih deželah naj ne bi bilo več mogoče vladati tako kot še pred desetimi, dvajsetimi leti ali neposredno pred vojno, kajti »od antante sprožena parola o samoodločbi narodov je pognala korenine povsod,« je menil Šusteršič. Kot primer je navedel Kranjsko, v kateri so svojčas vladali Nemci, čeprav je kar 95% njenega prebivalstva slovenskega. Poudaril je, da je pred vojno avstrijske vladne kroge, npr. ministrskega predsednika Stürgkha, vseskozi opozarjal na usodne posledice, ki jih bo prinesel »nemški sistem«, vendar njegovih opozoril niso resno jemali. Skrajni čas bi že bil, da »se nekaj stori za zadovoljitev pravičnih nacionalnih aspiracij, v okviru zmožnosti.« Šusteršič je izrazil mnenje, da je potrebno izpeljati »združitev vseh južnoslovanskih področij Cislitvanije v enotno upravno območje,« ki bi se imenovalo »Ilirija,« upravljalo pa bi ga »ilirsko državno namestništvo v Ljubljani.«

Sledilo je cesarjevo vprašanje, katere dežele naj bi obsegala predlagana ilirska enota: »Ne rečem, da jo bom naredil, ampak vseeno bi rad vedel, kako si to zamišljate. Vi torej mislite Ilirijo, sestavljeno iz Kranjske, Goriške-Gradišanske, Istre ...« Šusteršič mu je vpadel v

³⁰ Zapisnik je napisal sam Šusteršič. Pisan je v gotici in na posameznih mestih težko berljiv oz. nečitljiv. Zahvaljujem se dr. Harald Krahwinkelju z Univerze Celovec, ki mi je prijazno pomagal pri transkripciji tega dokumenta. Prav tako se zahvaljujem za pomoč Lilijani Žnidaršič in njenim sodelavcem v Nadškofijskem arhivu.

besedo: »Trst!« Karel je nadaljeval: »Trst, Dalmacija ...« Šusteršič ga je dopolnil: »Južna Štajerska in južna Koroška. Seveda bi morali biti istočasno nemški manjšini popolnoma zavarovani.« Glede Koroške je bil cesar skeptičen: »S Koroško bo šlo težko, kajti tu je samo ena majhna zagozda slovenska (Ziljska dolina).« Šusteršič mu je oporekal: »Veličanstvo tu ni pravilno informirano. V glavnem je celotna dežela južno od Drave slovenska. Priznam, da so ti Slovenci delno germanizirani, delno gredo kot tako imenovani Nemcem prijazni Slovenci pod gospodarskim in političnim pritiskom z vladajočo stranko. Toda vsi se bodo ponovno narodno zavedli, kakor hitro bodo združeni z velikim nacionalnim telesom.«

Po diskusiji o obsegu Ilirije sta se sogovornika ponovno vrnila k vprašanju Srbov. Cesar je pripomnil, da bi bilo v Iliriji relativno malo Srbov, tisti v Dalmaciji, »in to bi bila nedvomno prednost.« Tudi če bi prišlo do združitve vseh južnih Slovanov monarhije, »bi Srbi v nobenem primeru ne smeli igrati odločilne vloge,« je poudaril Karel. Šusteršič mu je »živahno« pritrdil: »To, Veličanstvo, podpišem z veseljem.« Cesarja je zanimalo, ali ne bi morda kazalo Srbe povezati z Rimom preko uniatske Cerkve. Šusteršič se je strinjal z rešitvijo verskega vprašanja pri Srbih po vzoru uniatskih Rusinov, nakar je Karel dejal, da »se mora to zgoditi na vsak način,« kajti ravno pravoslavni »popi« naj bi »pravzaprav vse skupaj zagrešili, ti so bili najhujši.«

Naslednja točka razgovora je bilo vprašanje obnove Kraljevine Srbije. Šusteršič se je pohvalil, da »v Švici pri nevtralnih krogih pledira za avstrosrbsko rešitev južnoslovanskega vprašanja, za združitve vseh Srbov v okviru monarhije.« Po njegovem mnenju »bi bila to tudi najboljša rešitev balkanskega vprašanja,« kajti »dokler obstaja poleg Bolgarije samostojna Srbija, na Balkanu ne pridemo do miru.« Šusteršič je nakazal, da bi z avstrosrbsko rešitvijo problema ostala samo Velika Bolgarija, »ki bi nam bila hvaležna.« (Verjetno si je bolgarsko »hvaležnost« nameraval kupiti tudi z Makedonijo, kar pa iz zapisnika ni razvidno.) Po njegovem mnenju bi bilo potrebno »zgraditi jez proti velikosrbski propagandi,« in »Ilirija bi bila takšen jez.«

Šusteršič je v pogovoru namenil precej pozornosti tudi srbsko-madžarskemu političnemu sodelovanju. Med drugim je dejal, da »Madžari provocirajo Srbe proti Hrvatom.« Cesar je Šusteršičeve protimadžarske izpade »mirno poslušal,« nato pa sta se še enkrat vrnila k vprašanju, kdo naj bi igral vodilno vlogo v morebitni južnoslovanski državi. Šusteršič je tozadevno diskusijo zaključil z mnenjem, da bi morala biti vzpostavljena hrvaško-slovenska nadvlada: »Srbi bi morali v južnoslovanski državi tvoriti neke vrste geto.«

Ob koncu je Šusteršič spregovoril še nekaj kritičnih besed na račun avstrijske uprave v slovanskih deželah. Nato mu je cesar stisnil roko in se poslovil z besedami: »Zahvaljujem se Vam za vse.«

Na podlagi opisanega razgovora lahko sklepamo, da se je cesar zavedal resnosti južno-slovanskega problema. S Šusteršičem sta se strinjala, da bi moralo čimprej priti do rešitve tega vprašanja v okviru monarhije, pri čemer bi bilo potrebno vanjo na neki način vključiti tudi (verjetno kot posebno enoto) Kraljevino Srbijo. Kar zadeva položaj Slovencev in Hrvatov, je Karel sicer z velikim zanimanjem prisluhnil Šusteršičevemu predlogu o formiranju Ilirije, upravne enote, ki bi obsegala vse slovenske in hrvaške dežele v avstrijski polovici monarhije. Toda iz zapisnika ni razvidno, da bi cesar v zvezi s tem karkoli obljubil.

Je pa jasno nekaj drugega. Čeprav je Šusteršič v javnosti zagovarjal Majniško deklaracijo, ki je zahtevala državno-pravno združitve vseh južnih Slovanov v okviru monarhije, je na opisani avdienci cesarja nagovarjal, naj ustanovi državno tvorbo, ki bi obsegala zgolj slovenske in hrvaške pokrajine v Cislitvaniji. Se pravi, da je bil njegov prvi cilj upravna združitve slovenskih in hrvaških dežel, ki so pripadale avstrijski državni polovici. Ni pa brezpogojno zahteval tudi priključitve hrvaških dežel v okviru ogrske kraljevine. Ilirija, ki jo je imel v mislih Šusteršič, bi bila torej lahko ustanovljena ob ohranitvi dualističnega sistema.

Takšna zamisel se je zdela zanimiva tudi ministrskemu predsedniku Ernstu vitezu Seidlerju. Na sestanku s poslanci Jugoslovanskega kluba 30. januarja 1918 je ponudil Korošcu ravno tisto, kar je cesarju na avdienci predlagal Šusteršič. Seidler je namreč Korošca in poslance Jugoslovanskega kluba vprašal, če bi bili zadovoljni z »etapno uresničitvijo« njihovega programa, tako da bi se združile le vse avstrijske oz. cislitvanske južnoslovanske pokrajine. Odgovor južnoslovanskih poslancev se je glasil: »Ali vse ali nič.«³¹ Šusteršič bi Seidlerjevo ponudbo gotovo pograbil z obema rokama. Toda takrat so v slovenski politiki odločali drugi. Ilirija v okviru dualistične monarhije jih ni več zanimala.

V nasprotju s Koroščevo politiko »vse ali nič« je bil Šusteršič vse do razpada države pripravljen sklepati kompromise. Država se je rušila pred njegovimi očmi, a on je še vedno upal, da bo Karel v zadnjem trenutku vendarle izpeljal državnoopravno reformo. 14. oktobra 1918 sta se srečala še zadnjič.³² Šusteršič je cesarja opozoril: »Veličanstvo, sedaj ni več zadnja ura, sedaj je zadnja sekunda!« Svetoval mu je, naj takoj »sam ustanovi narodne države in imenuje narodne vlade, ker se bodo sicer ustanovile brez njega in proti njemu.« Karel je sicer Šusteršičev predlog »dobro sprejel, toda povdarjal je, da se integritete Ogrske ne more dotakniti,« ker je vezan na prisego ogrski kroni. Šusteršič mu je nato dejal, »naj se zaenkrat omeji na avstrijski ('cislitvanski') teritorij in ga podeli po svoji najboljši uvidevnosti v narodne države, določivši začasne meje, z izrecnim pristavkom, da se bodo končnoveljavne meje določile po sklepu miru«. O mejah bi potem odločale delegacije narodnih držav na mirovnem kongresu. Toda cesar je menil, »da bi se narodi sami morali najprej pogajati za meje, preden se ustanove narodne države.« Šusteršič je monarha posvaril: »Ti se ne bodo nikdar zedinili in tačas nas bodo dogodki preplavili!«³³

Čez dva dni je izšel znameniti cesarski manifest – »zadnji poskus za rešitev habsburške monarhije.«³⁴ Šusteršič ga je označil za »dokaj plehek dokument«, ki »da ne more zadovoljiti nobenega Jugoslovana, že zato ne, ker slovesno potrjuje razkosanje našega naroda.«³⁵ Manifest je sicer teoretično res pomenil korak v smeri federalizacije monarhije, vendar samo njenega avstrijskega dela. Dežele ogrskega kraljestva so še naprej ostale nedotakljive, kar je izključevalo ustanovitev Jugoslavije na podlagi Majniške deklaracije. Poleg tega je tudi vprašanje bodočega statusa Trsta ostalo odprto. Šusteršič tako ni prikrival določenega razočaranja nad vsebino manifesta, toda to še ne pomeni, da ga je zavrnil. Izrazil je mnenje, da »se mora priznati, da se v tem manifestu prvokrat v svetovni zgodovini od poklicane strani pripozna avstrijskim Jugoslovanom načelna pravica do lastne države.«³⁶ Manifesta Šusteršič ni zavrnil zato, ker je v njem videl osnovo, da dobijo »avstrijski Jugoslovani« (se pravi Slovenci in Hrvati v avstrijski državni polovici) Ilirijo, ki jo je predlagal cesarju na januarski avdienci. Šusteršiču je bila sicer ideal še vedno državna enota pod habsburškim žezlom, ki bi poleg slovenskih obsegala tudi vse hrvaške dežele, Bosno in Hercegovino ter Vojvodino. Toda za razliko od Korošca, ki je v tem času brezpogojno zahteval združitev vseh južnih Slovanov monarhije v eno državnoopravno telo, je bil Šusteršič pripravljen pristati tudi na Zedinjeno Slovenijo, razširjeno s cislitvanskim hrvaškim ozemljem.³⁷

³¹ Cit. Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana 1971), 298; zapis Vjekoslava Spinčiča v opombi 390. Prim. Šusteršič, *Moj odgovor*, 92.

³² Novice, 16.10.1918.

³³ Šusteršič, *Moj odgovor*, 92–94.

³⁴ Helmut Rumpel, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung der Habsburgermonarchie* (München 1966).

³⁵ Prim. Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 437.

³⁶ Novice, 20.10.1918.

³⁷ Prim. Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski*, 380.

Drugo vprašanje je seveda, kako resne so bile obljube vodilnih avstrijskih državnikov o reformi države. Zlasti ni povsem jasno, kako daleč so bili glede zadovoljitve slovenskih nacionalnih zahtev slednji pripravljeni iti oktobra 1918,³⁸ ko se je Korošec že poslovil od cesarja z znamenitimi besedami: »Majestät, es ist zu spät!«³⁹ Po pričevanju zadnjega avstro-ogrskega skupnega finančnega ministra Alexandra Spitzmüllerja naj bi 21. oktobra na seji kronskega sveta prevladalo mnenje, da je potrebno državo rekonstruirati v smislu trializma, ki naj bi zajel tudi Slovence.⁴⁰ V spominih Vinka V. Gaberca-Gaberskega, ki je v tistem času delal kot novinar v redakciji *Novice*, je najti tudi podatek, da naj bi cesar zagotovil Slovincem formiranje Zedinjene Slovenije: »Na Dunaju so morali biti silno nervozni, kajti tik pred prevratom je poslal Šusteršič z Dunaja, kamor se je bil zatekel, od samega cesarja silno dolg nemški telegram, s katerim so ponujali Slovincem združeno samostojno Slovenijo, ki bi jo na severu mejila Drava. To je bila zadnja lopovščina, ki jo je hotela z nami ugnati obupujoča dunajska vlada. S tako rešitvijo bi bili seveda še na slabšem, ker bi izgubili na Koroškem in Štajerskem vse nad Dravo. Kje je tisti zanimivi dokument, in kdo ga je vzel, ne vem.«⁴¹

Tega Karlovega telegrama do danes ni našel še nihče. Mislim pa, da ni mogoče dvomiti, če je sploh obstajal. Gaberc ni spadal v krog Šusteršičevih avstrijakantov, zato mu ne moremo očitati, da si je telegram preprosto izmislil, ker bi morda želel dokazovati Karlovo dobronamernost. Kvečjemu mu lahko štejemo v čast, da telegrama v spominih ni zamolčal, ker gre za pričevanje, da naj bi Karel v prevratnih oktobrskih dneh leta 1918 Slovincem obljubil ustanovitev Zedinjene Slovenije, čeprav v nekoliko okrnjeni obliki (meja na Dravi!). Kot kaže, je cesar vendarle razmišljal o določenih koncesijah v smeri zadovoljitve slovenskih nacionalnih zahtev. S tem v zvezi sta zanimiva zlasti že omenjena Seidlerjeva ponudba o združitvi vseh južnoslovanskih dežel v Cislitvaniji 30. januarja 1918 in Spitzmüllerjevo pričevanje o seji kronskega sveta 21. oktobra istega leta, kjer naj bi bila sprejeta odločitev o trializmu. Toda vse skupaj je ostalo zgolj na ravni obljub in izjav o namerah.

Sanje o »Zedinjenih podunavskih državah«

Tik pred prevratom oktobra 1918 je Šusteršič v seriji člankov v časniku *Novice* predstavil zanimiv načrt transformacije Avstro-Ogrske v podonavsko konfederacijo enakopravnih nacionalnih držav. »Zedinjene podunavske države«, kot si jih je zamislil, bi obsegale »vse tiste narodne države, ki se izcimijo iz sedanje habsburške monarhije.«⁴² Pri tem je imel v mislih Jugoslavijo, Nemško Avstrijo, Čehoslovaško, Poljsko, Ukrajino in Romunijo.

Vsaka od držav-članic bi imela svojo vlado, »v varstvo vitalnih skupnih interesov« pa bi se povezale v »veliko, četudi v rahlo državno zvezo.« Podonavska konfederacija bi tvorila enotno ekonomsko, carinsko in monetarno območje. Za skupno denarno enoto je Šusteršič predlagal frank, dinar ali lev. Skupna naj bi bila tudi zunanja politika. Zveza bi imela skupno zastopstvo v tujini, hkrati pa bi lahko imele tudi posamezne članice konfederacije v tujini lastna diplomatska zastopstva. Vojska naj ne bi spadala pod skupne zadeve. Vsaka članica bi vzdrževala le toliko vojaštva, kolikor bi bilo potrebno za ohranitev notranjega miru in reda. Na zvezni ravni bi prišla v poštev kvečjemu manjša »Zvezina straža«. Sploh pa je bil Šusteršič prepričan, da »pride po vojski razoroženje in se ustanovi liga narodov z obveznim

³⁸ Prim. zanimivi nasprotni stališči Pleterskega in Melika o tem problemu. Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 431.

³⁹ Cit. Bister, Anton Korošec, 258.

⁴⁰ Alexander Spitzmüller, ... Und hat auch Ursach, es zu lieben (Wien-München-Stuttgart-Zürich 1955), 272–274.

⁴¹ Vinko V. Gaberc-Gaberski, Brez slave. Spomini na svetovno vojno (Ljubljana 1935), 247.

⁴² *Novice*, 24.10.1918.

razsodiščem.« Obliko svoje državne ureditve bi si vsaka država-članica določila samostojno: »So lahko same republike ali same monarhije, in ima tudi lahko vsaka drugo dinastijo.« Prav tako bi imela vsaka članica pravico, da »če hoče, lahko vsak hip izstopi iz Zveze.« Skupne zadeve naj bi bile v pristojnosti »Zveznega sveta«, katerega predsedstvo in »skupna reprezentativa pa naj bi kot sledno pravo pristojala habsburški dinastiji.« Predsednik Zveze bi imel podobne pravice kot švicarski zvezni predsednik ali britanski kralj.⁴³

Glavni razlog, da bi se Jugoslavija morala priključiti bodoči podonavski konfederaciji, je Šusteršič videl v italijanskih imperialističnih ambicijah: »Italija bo po vojski močnejša kot kdaj poprej in ta njena moč bo latentna nevarnost za Jugoslavijo.«⁴⁴ Izolirana Jugoslavija bi bila lahek plen za Italijo, ki lahko po Šusteršičevem prepričanju »takoј osvoji komercialno prvenstvo na Jadranski obali« in s tem tudi »industrijsko prvenstvo v naših deželah.« To naj se ne bi zgodilo, če bi se jugoslovanska država vključila v podonavsko konfederacijo: »Jugoslavija je v glavni stvari morska obala te podunavske skupine. – Ostalo je zaledje. Neka organska državnopravna zveza obale z zaledjem bi dala Jugoslaviji uprav sijajno pozicijo v označeni skupini.«⁴⁵

Šusteršič je menil, da bi bila za slovenski narod podonavska konfederacija boljša rešitev kot pa združitev s Kraljevino Srbijo. Njegovo glasiló Resnica je vseskozi svarilo pred velikosrbskimi težnjami: »Kot kaj bi prišli Srbi k nam? Oni bi prišli, ne kot 'rešitelji' in bratje in kakor se že glase vse take in podobne mednarodne fraze, ampak kot zmagoviti osvojevalci, kot gospodje, katerim je njihov meč in njihova hrabrost priborila naše ozemlje. Oni bi nas res 'rešili' nemštva, to priznamo. Zato pa bi raztrgali starodavne vezi naših dežel z našo dinastijo in s Podonavjem, s katerim smo gospodarsko silno tesno zvezani. ... Oni ne bodo dali v Ljubljano slovenskega guvernerja ali pa Ivana Hribarja za podkralja, ampak v Ljubljani bo sedel Srb, ki bo vladal in upravljaval slovensko ozemlje. ... Noben konkordat pa ne bo preprečil dejstva, da bo v Veliki Srbiji pravoslavna Cerkev državna Cerkev. ... Srbi bodo na vsak način poskušali, da izpremene Slovence in Hrvate v Srbe. ... V šoli in uradu bo gospodoval srbski jezik, Cerkev pa bo imela nalogo, da ta proces pospešuje.«⁴⁶

Ustanovitev podonavske državne tvorbe bi po Šusteršičevem mnenju preprečila tudi priključitev avstrijskih Nemcev k nemškemu rajhu: »Če se izolirajo, morajo prej ali slej k Nemčiji, ker drugam ne morejo. Če pa so priklopljeni interesom sosednih slovanskih držav, se bo neizogibno izvršil isti proces, kakor pri nemških Švicarjih, ki so, v nerazrušljivi interesni skupnosti z romanskimi sodržavljani, veseli in zadovoljni, da ne pripadajo – Nemčiji.« Podonavska konfederacija naj torej ne bi predstavljala nekakšne predstraže velikonemškega imperializma, ampak bi bila po Šusteršičevem prepričanju garant svobodnega razvoja majhnih nacij v Srednji Evropi: »Vsaka teh držav, sama zase, ne bo zadosti močna za konkurenčni boj v 'prosti igri moči' na svetovnem torišču, ki bo značilo novo svetovno dobo po Wilsonovem receptu. Skupno pa bodo tvorila mogočen steber, pripraven na vsako tekmovanje na kulturnem in gospodarskem polju, enakovreden najmočnejšim činiteljem sveta. Nobena 'Zedinjenih držav' ne bo protežé katerekoli tuje sile, vsaka bo stala na docela lastnih nogah, oslonjena na 'rocher de bronze', nobeni ne bo treba iskati tuje pomoči. ... Na čelu Zveze, kot vidim izraz njene veličine, pomenljivosti in ugleda pred svetom, pa bi stal potomec najstarejše evropske dinastije, da vtelesi v sebi in vredno zastopa pred celim svetom voljo sedmoro svobodnih narodov.«⁴⁷

⁴³ Novice, 26.10.1918.

⁴⁴ Novice, 23.10.1918.

⁴⁵ Novice, 24.10.1918.

⁴⁶ Resnica, 5.10.1918.

⁴⁷ Novice, 26.10.1918.

Šusteršičevi načrti za ohranitev velike srednjeevropske države tvorbe pod habsburškim žezlom so ostali brez odmeva v javnosti. Nacionalne politične elite na ozemlju razpadle monarhije so se pod pokroviteljstvom zahodnih velesil takrat že odločile za drugačno pot. Toda večina Šusteršičevih napovedi se je uresničila. Majhne in med sabo sprte srednjeevropske nacionalne države, ki so se izoblikovale na ruševinah habsburške monarhije, so se kmalu znašle v navzkrižnem ognju interesov velesil. Zaradi imperialističnih ambicij italijanske države je prišlo do razkosanja slovenskega nacionalnega ozemlja. In po prevratu leta 1918 je Šusteršič resignirano ugotovil, da leži zdaj njegova domovina v – Veliki Srbiji.⁴⁸

Epilog

Oktober 1918 se je Šusteršiču dokončno podrl svet. Monarhija, ki ji je ostal zvest vse do konca, je razpadla. 22. oktobra je pod njegovim predsedstvom še zadnjič zasedal kranjski Deželni odbor. 26. oktobra je Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov Šusteršiča odstavil. Kot »avstrijakantu« so mu grozili celo s smrtjo. Zato je moral Ljubljano zapustiti in se odpeljati na Dunaj.⁴⁹ V Jegličevem dnevniku je zabeleženo, da je Šusteršič zapustil deželni dvorec »solznih oči«.⁵⁰

Ko je bil že v izgnanstvu na Dunaju, je 15. novembra 1918 na predsednika Narodne vlade SHS Josipa viteza Pogačnika naslovil pismo, v katerem je opredelil svoje stališče do prevrata v domovini: »Ko stopam definitivno iz političnega življenja, pozdravljam novo narodno vlado naše svobodne domovine in ji želim obilo Božjega blagoslova. Naj bi pod njenim vodstvom narod razvil v polni meri svoje bogate darove in svetu pokazal, da je zrel za pridobljeno državno samostojnost. ... Zlasti pa izražam vročo željo, da se posreči modrosti in energiji mlade vlade, izvojevati popolno, ne razkosano jugoslovansko domovino. ... Do zadnjega sem bil zvest svojemu vladarju. To svojo zvestobo prenašam na novo državno oblast, brez pridržka. Moja iskrena želja je, da bi temu zgledu sledili vsi oni, ki so sledili moji politični orientaciji. *Salus rei publicae suprema rex!* Interes mlade narodne države zahteva popolno in lojalno sodelovanje vseh narodnih faktorjev in vodilni možje se morajo v tako kritični dobi naslanjati na zaupanje celega naroda. Preteklost je za me izbrisana. Odslej nočem drugega biti kot priprost, dober in zvest jugoslovanski državljani. Bog čuvaj domovino.«⁵¹

Toda Šusteršič se kljub prisegi zvestobe jugoslovanski državi ni nikoli znebil očitkov, da je avstrofil. Leta 1922 je o tem svojem »prekletstvu« razmišljal takole: »Razglašen sem kot poosebljena avstrijska misel, kot reprezentant stare avstrijske ideje, kot 'habsburški agent'. ... Moje 'avstrijakantstvo' mi je bilo že za časa Avstrije s trnjem poslana postelja. Že dolgo vrsto let sem moral opazovati, kako je glupost avstrijske uprave sistematično razdirala poglavitni temelj za uspeh moje narodno-politične koncepcije: patriotična čutila našega naroda. Remonstriral in protestiral sem, kazal na neizogibne posledice, vse zaman. Že več let pred preobratom sem svojo obsodbo o avstrijski vladni modrosti napram ministrskemu predsedniku izrazil v sarkastično-trpkem stavku: 'Če gre tako naprej, bom v par letih edini črnožolti Jugoslovani.' Zgodovinska ironija mi je dala prav.«⁵²

V domovino se je Šusteršič lahko vrnil šele sredi decembra 1922. Za kratek čas se je ponovno vključil v politično življenje, vendar je neslavno propadel.⁵³ Po neuspešni udeležbi

⁴⁸ Prim. Šusteršičevo pismo Antonu Korošcu, 16.12.1918; cit. Šusteršič, Moj odgovor, 48–51.

⁴⁹ Prim. Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 439.

⁵⁰ Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik, 27.10.1918, NAL.

⁵¹ Šusteršičevo pismo Josipu Pogačniku, 15.11.1918, NAL, Zapuščina Ivana Šusteršiča.

⁵² Šusteršič, Moj odgovor, 77 in 85.

na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS leta 1923 se je zadnji slovenski avstrijakant dokončno umaknil s političnega prizorišča.

Zusammenfassung

Der letzte slowenische »Austriacant« Ein Beitrag zur politischen Biographie Dr. Ivan Šusteršič

Andrej Rahten

Dr. Ivan Šusteršič, langjähriger Obmann der *Slowenischen Volkspartei* (Slovenska ljudska stranka) und letzter krainischer Landeshauptmann, war eine der markantesten Persönlichkeiten der slowenischen politischen Geschichte am Übergang vom österreichischen zum jugoslawischen Staatsverband. Im Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg gehörte er zu den eifrigsten Befürwortern der großösterreichischen Idee und des Trialismus. Sein Ideal war die Vereinigung der südslawischen Gebiete »von Triest bis zur Drina« zu einem staatsrechtlichen Körper im Rahmen der Habsburgermonarchie. Er trat für eine Reform des Staates ein im Sinne eines »zentralisierten Föderalismus«, wie er vom Thronfolger Franz Ferdinand und seinen Vertrauenspersonen konzipiert worden war. Šusteršič hoffte, Franz Ferdinand würde einen Staatsstreich durchführen und die nationalpolitischen Forderungen der Slowenen und Kroaten erfüllen. Der Tod des Thronfolgers im Jahre 1914 bedeutete einen schweren Schlag für Šusteršič, verließ doch ein Habsburger die politische Szene, der ernste Ambitionen zeigte, den bei den slawischen Nationen verhaßten Dualismus zu reformieren.

Ähnlich wie Šusteršič den guten Absichten Franz Ferdinands Glauben geschenkt hatte, erwartete er während des Ersten Weltkriegs vom jungen Kaiser Karl, er würde den slowenischen nationalen Forderungen Gehör schenken. In dieser Angelegenheit war Šusteršič zu verschiedenen Kompromissen bereit. So setzte er sich bei einer Audienz beim Kaiser am 11. Januar 1918 für die Schaffung einer besonderen Verwaltungseinheit »Illyrien« ein, das alle slowenischen und kroatischen Länder Zisleithaniens umfassen sollte, auch unter Beibehaltung des dualistischen Systems. Dieses Vorhaben stieß auch auf das Interesse des Ministerpräsidenten Seidler, bot doch dieser Anton Korošec, dem Vorsitzenden des Jugoslawischen Klubs im Wiener Reichsrat, am 30. Januar 1918 gerade das an, was Šusteršič anlässlich seiner Audienz beim Kaiser vorgeschlagen hatte. Doch Korošec beharrte auf den Grundsätzen der »Maideklaration« des Jugoslawischen Klubs vom 30. Mai 1917 und forderte bedingungslos die Vereinigung aller südslawischen Länder der Monarchie. Allem Anschein nach dachte der Kaiser dennoch an bestimmte Konzessionen im Sinne der Erfüllung der slowenischen nationalen Forderungen, alles blieb jedoch auf der Ebene von Versprechungen und Absichtserklärungen.

Šusteršič rechnete mit einem siegreichen Ausgang des Weltkriegs für die Mittelmächte. Die absolute Dynastietreue wurde ihm zum Verhängnis: Sein apodiktischer austrodynastischer Patriotismus trieb ihn letztendlich in die politische Isolation. In der Slowenischen Volkspartei gewann die ihm feindlich gesinnte Fraktion die Oberhand, die daraufhin die entscheidende Rolle bei der Vereinigung der südlichen Slawen der Monarchie mit dem Königreich Jugoslawien spielen sollte. Šusteršič widersetzte sich einer Vereinigung mit Serbien, weil er meinte, die Slowenen würden dabei einer großserbischen Diktatur zum Opfer fallen.

Kurz vor dem Umbruch im Oktober 1918 trat Šusteršič mit der Idee von den »Vereinigten Donau-Staaten« an die Öffentlichkeit. Er setzte sich ein für die Erhaltung eines großen mitteleuropäischen Staatsgebildes unter dem Zepter Habsburgs, das Jugoslawien, Deutschösterreich, die Tschechoslowakei, Polen, die Ukraine und Rumänien umfassen sollte. Doch seine Pläne einer Donau-Konföderation fanden kein Echo in der Öffentlichkeit. Die nationalen politischen Eliten im Gebiet der untergegangenen Habsburgermonarchie entschieden sich unter der Schirmherrschaft der westlichen Großmächte für einen anderen Weg.

⁵³ Podrobno o tem: Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 473–486.